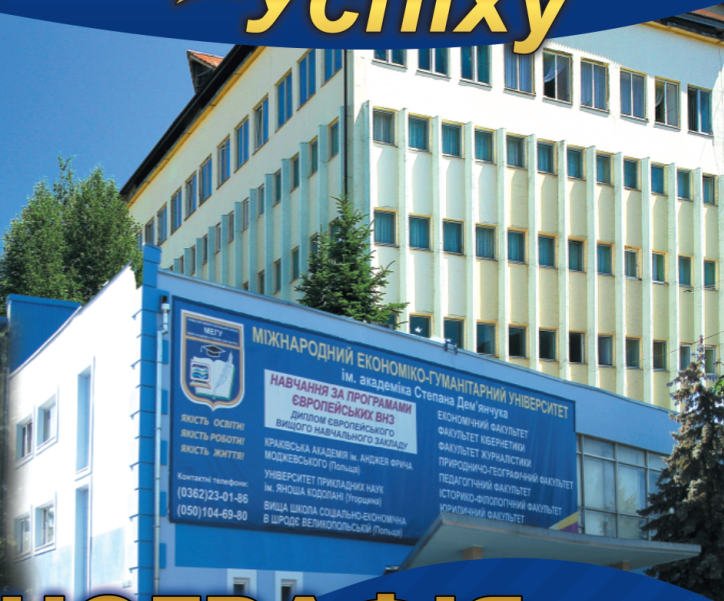

**ТЕХНОЛОГІЇ ОРГАНІЗАЦІЙНО-УПРАВЛІНСЬКОЇ
ТА ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПОЧАТКОВИХ
КЛАСАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ
В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ**

30
**Років
Успіху**

МОНОГРАФІЯ

Рівне – 2023

**КРАСОВСЬКА О. О., МАКСИМЧУК Н. С., МІСЬКОВА Н. М.,
СИЧИК К. І., СОЙКО І. М., ХОМ'ЯК О. А., ШКАБАРІНА М. А.
АНТОНІШИН Н. І., ГАГІНА Ю. М., ДЕРКАЧ І. Л.**

**ТЕХНОЛОГІЇ ОРГАНІЗАЦІЙНО-УПРАВЛІНСЬКОЇ
ТА ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ
НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ
УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ**

МОНОГРАФІЯ

РІВНЕ – 2023

УДК 37.047 : 37.046

Т - 33

Рекомендовано до друку Вченою радою Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука (протокол №7 від 30 березня 2023 року)

Науковий редактор :

Красовська Ольга Олександрівна, доктор педагогічних наук, професор, завідувачка кафедри теорії та методик початкової освіти Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука

Рецензенти :

Пріма Раїса Миколаївна, доктор педагогічних наук, професор, завідувачка кафедри теорії та методики початкової освіти Волинського національного університету імені Лесі Українки;

Онищук Ірина Анатоліївна, доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, початкової та дошкільної освіти Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка;

Грицай Наталія Богданівна, доктор педагогічних наук, професор, завідувачка кафедри природничих наук з методиками навчання Рівненського державного гуманітарного університету

Красовська О. О., Максимчук Н. С., Міськова Н. М., Сичик К. І., Сойко І. М., Хом'як О. А., Шкабаріна М. А., Антонишин Н. І., Гагіна Ю. М., Деркач І. Л. Технології організаційно-управлінської та освітньої діяльності в початкових класах Нової української школи в умовах інтеграції України до Європейського Союзу. Монографія / за заг. ред. О. О. Красовська. Рівне : видавець О. Зень. 2023. 422 с.

ISBN 978-617-601-440-9

У монографії представлено комплексне дослідження інноваційних технологій організаційно-управлінської та моніторингової діяльності в умовах інтеграції системи освіти України до Європейського Союзу; репрезентовано введено в дію систему заходів управління та організації розвитку освіти міста Рівного на 2021 – 2024 роки; наведено результати впровадження інноваційних технологій навчання освітніх галузей Державного стандарту початкової освіти та організації інклюзивного середовища Нової української школи; визначено організаційно-педагогічні умови реалізації Концепції Нової української школи в початкових класах в умовах воєнного стану в Україні; представлено авторські методичні системи, педагогічні технології та стратегії забезпечення освітнього процесу викладачами закладів вищої освіти та педагогами практиками початкових класів закладів загальної середньої освіти.

ISBN 978-617-601-440-9

© О. О. Красовська, 2023

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
ПРО АВТОРІВ	9
РОЗДІЛ 1 Інноваційні технології організаційно-управлінської та моніторингової діяльності в умовах інтеграції системи освіти України до Європейського Союзу.	11
1.1. Інноваційні технології управлінської діяльності в системі функціонування закладів загальної середньої освіти України.	11
1.2. Система заходів управління та організації розвитку освіти міста Рівного на 2021 – 2024 роки.	47
1.3. Глобалізаційні процеси та європейські моделі управління освітою в умовах трансферу національних систем освіти.	66
1.4. Моніторинг якості початкової освіти: теоретичний аспект.	100
РОЗДІЛ 2 Інноваційні технології навчання освітніх галузей Державного стандарту початкової освіти та організації інклюзивного середовища Нової української школи.	136
2.1. Впровадження інноваційних педагогічних технологій навчання мовно-літературної освітньої галузі в початкових класах Нової української школи.	136
2.2. Використання ігрових технологій на уроках математики у початкових класах в умовах реалізації Концепції Нової української школи.	176
2.3. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до	

- впровадження інноваційних технологій навчання мистецької освітньої галузі Нової української школи. **213**
- 2.4. Організаційно-технологічні засади інклюзивної освіти в початковій школі. **249**
- 2.5. Формування ключових і предметних компетентностей молодших школярів засобами інноваційних технологій навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ». **287**

РОЗДІЛ 3 Авторські методичні системи, педагогічні технології та стратегії забезпечення освітнього процесу викладачами закладів вищої освіти та педагогами практиками початкових класів Нової української школи. **324**

- 3.1. Використання українського фольклору під час вивчення природничої освітньої галузі в початкових класах Нової української школи. **324**
- 3.2. Реалізація Концепції Нової української школи в початкових класах закладів загальної середньої освіти в умовах воєнного стану. **362**
- 3.3. Особливості впровадження нестандартних технологій та технік образотворчої діяльності на уроках «Мистецтва» в початковій школі. **383**
- 3.4. Формування компетентного учня початкової школи шляхом міжпредметної інтеграції уроків в умовах впровадження Державного стандарту початкової освіти. **408**

ПІСЛЯМОВА **420**

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

На сьогодні одним з основних пріоритетів розвитку сучасної освіти є забезпечення рівних прав щодо освіти для всіх дітей. Реформування системи освіти в напрямі інклюзії підтверджується численними змінами в законодавстві України, практичною діяльністю закладів освіти та узгоджується з основними міжнародними документами у сфері забезпечення прав дітей. Зміни в законодавчих і нормативно-правових документах щодо розвитку інклюзивної освіти викликають чималу кількість запитань в учасників освітнього процесу – керівників закладів освіти, педагогів, батьків. Впровадження у освітнє середовище інклюзивного навчання вимагає створення для дітей з особливими освітніми потребами (ООП) ефективних форм організації навчання, а також розробки сучасного змісту та технологій корекційно-розвиткового впливу.

Право дітей з відхиленнями в розвитку навчатися в закладах загальної середньої освіти за місцем проживання разом з однолітками закріплено в ряді міжнародних документів ООН: «Загальній декларації прав людини», «Конвенції про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти», «Конвенції про права дитини», «Всесвітній декларації про освіту для всіх», «Саламанській декларації», «Дакарських рамках дій», «Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю», «Інчхонській декларації» та ін. Зокрема, «Інчхонська декларація. Освіта – 2030: забезпечення загальної інклюзивної і справедливої якісної освіти на навчання упродовж усього життя», прийнята у 2015 році на Всесвітньому форумі з питань освіти, який відбувся за підтримки ЮНЕСКО, закликає держави усіяко сприяти впровадженню інклюзивної освіти і забезпечити кожній людині можливість здобувати її упродовж життя.

Пріоритетного значення дослідженню розвитку і впровадження інклюзивної освіти надавали у своїх працях Ю. Богинська, О. Будник, Т. Бут, Л. Вавіна, О. Гармаш, Г. Гоцко, К. Дмитренко, К. Кольченко, М. Коновалова,

Н. Мацько, С. Миронова, Г. Нікулина, О. Семиволос, П. Таланчук, О. Таранченко, З. Шевців та інших.

Цінними для нашого дослідження є наукові праці вітчизняних учених А. Колупасової, В. Бондаря, А. Заплатинської, М. Кавуна, Ю. Найди, Т. Сака, М. Сварника, В. Тищенко та інших. У своїх роботах науковці актуалізували різнобічні аспекти проблеми інклюзивної освіти, здійснили ґрунтовний аналіз стану впровадження інклюзивного навчання в Україні та її межами.

Не зважаючи на велику кількість наукових доробок, в яких дослідники актуалізували окремі аспекти навчання і виховання дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзії, пошук нових шляхів організації освіти дітей із особливими освітніми потребами триває.

Важливим документом, який визначив умови організації інклюзивної освіти в Україні, став «Порядок організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах», затверджений у серпні 2011 року. Саме у цьому документі вперше було зазначено такі поняття, як «індивідуальна програма розвитку» та «індивідуальний навчальний план», а також наголошено на важливості асистента вчителя у забезпеченні особистісно-орієнтованого процесу навчання. У серпні 2017 року були внесені зміни до цього документу щодо мови викладу: термін «вади розвитку» замінили на «порушення розвитку» як такий, що більше відповідає соціальній, а не медичній моделі розуміння інвалідності. Також змінили структуру індивідуальної програми розвитку, зазначили кількість годин на корекційно-розвиткові заняття тощо.

15 вересня 2021 року, Уряд затвердив новий «Порядок організації інклюзивного навчання в закладах загальної середньої освіти». Відповідна постанова набла чинності 1 січня 2022 року. Для забезпечення рівного доступу до якісної освіти за найкращими світовими стандартами у школах почали впроваджуватися рівні підтримки, відповідно до індивідуальних потреб та можливостей учнів з ООП. Такий диференційований підхід має змінити філософію надання освітніх послуг дітям з ООП на індивідуальну модель підтримки, командне визначення освітньої траєкторії, тісну взаємодію з

сервісами інклюзивно-ресурсних центрів, а згодом і фінансування за принципом «за реальною потребою».

У серпні 2012 року затвердили Державну цільову програму «Національний план дій з реалізації Конвенції про права інвалідів на період до 2020 року». У ній зазначили шляхи забезпечення основних прав і свобод осіб з інвалідністю.

Національна стратегія розвитку освіти України на період до 2021 року, затверджена указом президента України у червні 2013 року, також наголошує на розширенні практики інклюзивного навчання у дошкільних, загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах; забезпеченні архітектурної, транспортної та інформаційної доступності освітніх закладів.

У 2015 році на засіданні Комітету ООН з прав людей з інвалідністю заслухали два звіти з виконання Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю – державний і альтернативний (звіт, підготований громадськими організаціями). Після надання Комітетом відповідних рекомендацій, у 2016 році було затверджено план заходів з їхнього виконання на період до 2020 року. Серед них – забезпечення доступності – як фізичної, так і інформаційної.

Важливим документом, який забезпечив можливість надання додаткових послуг дітям з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання, стала Постанова Кабінету Міністрів України, прийнята в лютому 2017 року. Вона затвердила порядок та умови надання субвенції для державної підтримки особам з особливими освітніми потребами з державного бюджету місцевим бюджетам.

У липні 2017 року прийняли інший важливий документ – Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про інклюзивно-ресурсний центр». Завдання цього центру – не лише здійснювати комплексну оцінку дітей з особливими освітніми потребами з метою визначення їхніх додаткових потреб у процесі навчання, а й надавати методичну допомогу педагогам, консультувати батьків.

Приємно, що усі ці численні зміни у законодавстві України, які відбувалися майже десятиліття, закріпили у новому Законі України «Про освіту», прийнятому у вересні 2017 року. Саме у ньому і визначили основні поняття у сфері інклюзивного навчання. А також наголосили на рівних умовах доступу до освіти та на обов'язку держави створювати умови для здобуття освіти особами з особливими освітніми потребами з урахуванням індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів.

Звісно, прийняття Закону «Про освіту» не завершує процес узгодження національного законодавства з міжнародним, як і не забезпечує усі умови для організації успішної інклюзивної освіти. Але це значний крок на шляху до запровадження інклюзивної освіти в нашій країні.

Відтак, бачимо, що за останні десятиліття Україна продемонструвала значний поступ у запровадженні інклюзивної освіти, про що свідчать державні нормативні документи: Конституція України, Закон України «Про освіту», Закон України «Про охорону дитинства», Концепція розвитку інклюзивної освіти в Україні, різноманітні Постанови кабінету міністрів України, Накази Міністерства науки і освіти України та ін. До завдань реалізації цих нормативно-правових документів (у сфері інклюзивної освіти) належить: забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітей, що потребують додаткової освітньої підтримки, розширення мережі інклюзивних закладів освіти, деінституціалізація, індивідуалізація і диференціація освітнього процесу, створення команд психолого-педагогічної підтримки та супроводу дітей, котрі потребують додаткової освітньої підтримки в освітньому середовищі та багато інших, вирішення яких сприятиме позитивним змінам на всіх рівнях освіти.

Для системної реалізації інклюзивної освіти національне законодавство адаптували до міжнародних норм, стандартів та вимог, однак, для організації інклюзивного освітнього середовища важливо створити відповідні умови у закладі освіти. Г. Гоцко до них відносить:

- психологічний мікроклімат у закладі освіти, сприятливий для навчання

дітей з ООП;

- кадрові ресурси, тобто залучення до штату закладу освіти асистента вчителя, асистента дитини (у разі потреби), спеціальних педагогів; відповідну підготовку варто пройти всім педагогічним працівникам, які працюватимуть з дитиною з ООП в інклюзивному класі;
 - безбар'єрне середовище: пандуси, підйомники, спеціально обладнані туалети, столи, місця в класі тощо;
 - спеціально обладнані кабінети: психологічного розвантаження, лікувальної фізкультури, кабінети для логопедичних занять, ресурсна кімната, сенсорна кімната, медіатека тощо;
 - спеціальне обладнання для навчання, відповідний дидактичний матеріал, наочні засоби, спеціальні підручники і посібники;
- індивідуальна програма розвитку, розроблена командою психолого-педагогічного супроводу, за потреби індивідуальний навчальний план, розклад з урахуванням психолого-педагогічних, корекційно-розвиткових занять [3, с. 28].

Кожна дитина з особливими потребами повинна мати можливість реалізувати своє право на здобуття освіти в будь-якому типі закладу освіти та отримувати при цьому необхідну їй спеціалізовану допомогу.

Необхідною умовою досягнення результатів соціалізації молодших школярів з ООП є варіативність освітніх технологій і методів навчання. Під технологіями інклюзивної освіти в початковій школі ми розуміємо ті технології, які ведуть до створення умов для якісної доступної освіти всіх, без винятку, дітей молодшого шкільного віку.

Можна виділити дві великі групи інклюзивних технологій: організаційні та педагогічні.

Організаційні технології пов'язані з етапами організації інклюзивного процесу: технології проектування та програмування, технології командної взаємодії вчителя та фахівців, технології організації структурованого, адаптованого та доступного середовища.

Педагогічні технології можуть бути успішно використані в інклюзивній практиці вчителем на уроці: технології диференційованого навчання, технології індивідуалізації освітнього процесу, технології корекції навчальних і поведінкових труднощів, технології, спрямовані на формування соціальних (життєвих) компетентностей, технології оцінювання досягнень в інклюзивному підході [6]. Важливо зазначити, що вчитель не обмежується використанням однієї технології, а застосовує їх комплексно.

Інклюзія – залучення до освітнього процесу кожної дитини за допомогою освітньої програми, яка відповідає її здібностям; задоволення індивідуальних освітніх потреб особистості, забезпечення умов її супроводу. Інклюзивна освіта – це така організація процесу навчання, за якої всі діти, незалежно від їхніх фізичних, психічних, інтелектуальних, культурно-етнічних, мовних та інших особливостей, включені до загальної системи освіти та навчаються за місцем проживання разом зі своїми однолітками без інвалідності в одних і тих самих закладах загальної середньої освіти, – у таких школах загального типу, які враховують їхні особливі освітні потреби та надають своїм учням необхідну спеціальну підтримку. Головне в інклюзивній освіті дитини молодшого шкільного віку з особливими потребами – здобуття освітнього та соціального досвіду разом з однолітками.

Сьогодні інклюзивний процес в освіті розуміють як спеціально організований освітній процес, що забезпечує включення і прийняття дитини з особливостями в розвитку в середовище звичайних однолітків у закладі освіти, навчання за адаптованими або індивідуальними освітніми програмами з урахуванням її особливих освітніх потреб.

Отже, інклюзивна освіта – це процес розвитку загальної освіти, який передбачає доступність освіти для всіх, у плані пристосування до різних потреб усіх дітей, що забезпечує доступ до освіти для дітей з особливими потребами [2]. Сутністю інклюзивної освіти є соціалізація та соціальна реабілітація учнів з ООП.

Сприятливе освітнє, соціальне та розвиткове середовище є однією з ключових умов успішної організації інклюзивної освіти в початковій школі.

Освітнє середовище має бути безпечним місцем, де діти відчуватимуть себе захищеними та в безпеці. Усі діти заслуговують навчатися у такому середовищі, де забезпечуються їхні потреби. Базові потреби, потреби у навчанні, додаткові потреби (для дітей, що потребують додаткової освітньої підтримки). Таке середовище забезпечує можливості дітям робити власний вибір, дає змогу їм розвивати нові та удосконалювати наявні практичні навички, отримувати нові знання, розвивати позитивне ставлення до інших. Педагогічні працівники мають бути моделлю бажаної поведінки. Вони зобов'язані усвідомлювати основні щаблі відповідальності, яку вони несуть за своїх вихованців [10]. Зокрема, дотримуватися таких обов'язків:

- поважати кожну дитину;
- вірити в успішність кожної дитини;
- бути чесними і визнавати власні помилки;
- вміти слухати й дотримуватися конфіденційності;
- бути послідовними й справедливими;
- мати високі очікування щодо кожного вихованця, у тому числі з особливими освітніми потребами;
- цінувати особисті зусилля дітей;
- організовувати стимулююче розвивальне навчальне середовище.

Загальновідомо, що з метою забезпечення ефективності освітнього процесу учнів з ООП, які здобувають початкову освіту в умовах інклюзивного навчання, утворюється команда психолого-педагогічного супроводу до складу якої входять постійні учасники (директор або заступник директора, вчитель, асистент вчителя, психолог, логопед, учитель-дефектолог, вчитель-реабілітолог (з урахуванням освітніх потреб дитини з ООП), і батьки або законні представники дитини з ООП та інші), та, за потреби, залучені фахівці (медичний працівник ЗЗСО, сімейний лікар, асистент дитини, спеціалісти системи соціального захисту населення, служби у справах дітей та інші). Усі

учасники команди супроводу дитини з ООП розподіляють між собою завдання, функції і відповідальність. Усі виконують свою частину спільної роботи, однак вчитель проводить з дитиною з ООП найбільше часу і повинен бути готовий до виконання таких функцій:

- забезпечення освітнього процесу дитини з ООП з урахуванням особливостей її розвитку та Індивідуальної програми розвитку (ІПР);

- підготовка інформації для учасників засідання команди психолого-педагогічного супроводу про особливості навчально-пізнавальної діяльності дитини з ООП, її сильні сторони і потреби; результати виконання дитиною ІПР;

- участь у підготовці індивідуального навчального плану дитини з ООП;

- розробка ІПР в закладі загальної середньої освіти;

- визначення спільно з іншими педагогічними працівниками рівня досягнення кінцевих цілей навчання, передбачених Індивідуальною програмою розвитку;

- створення належного мікроклімату в освітньому середовищі;

- надання інформації батькам про стан засвоєння ІПР дитиною з ООП та інші.

Для учнів, які мають труднощі II ступеня прояву (труднощі легкого ступеня прояву) надається другий рівень підтримки, відповідно до якого, для забезпечення індивідуальної освітньої траєкторії призначається асистент вчителя. До його функцій належить: спостереження за учнем з метою вивчення його індивідуальних особливостей, схильностей, інтересів і потреб; участь в організації освітнього процесу учня з ООП; участь у розробці Індивідуальної програми розвитку; участь у підготовці індивідуального навчального плану та Індивідуальної програми розвитку; адаптація освітнього середовища і навчальних матеріалів відповідно до потенційних можливостей та з урахуванням індивідуальних особливостей розвитку дитини з ООП; оцінювання, спільно з учителем, рівня досягнення кінцевої мети навчання, передбаченої Індивідуальною програмою розвитку; підготовка інформації для учасників засідання команди психолого-педагогічного супроводу за

результатами спостереження за учнем щодо його індивідуальних особливостей, інтересів і потреб; надання інформації батькам, педагогічним працівникам щодо особливостей розвитку молодшого школяра з ООП.

З метою конкретизації співпраці асистента вчителя і вчителя інклюзивного класу, розглянемо таблицю 1, розроблену О. Татаринцевим [21] і адаптовану нами для застосування в середовищі початкової школи:

Таблиця 1

Обов'язки вчителя початкової школи і асистента вчителя

Обов'язки вчителя	Спільна робота вчителя та асистента вчителя	Обов'язки асистента вчителя
Вивчення можливостей та потреб учня початкової школи	Обговорити можливості учня з ООП, його сильні та слабкі сторони. Відвідувати зустрічі КППС зі складання ІНП, ІПР	Вести спостереження за особливостями психофізичного розвитку учня з ООП. Відвідувати зустрічі КППС зі складання ІНП, ІПР
Розробка програми Розробити програму навчання на основі робочого плану та ООП учня, розглянути альтернативи	Обговорити бажані результати для учня. Обговорити цілі ІПР. Участь у розробці ІНП, ІПР учня з ООП	Допомогти у підготовці ІНП, ІПР. Оновлювати інформацію про учнів та ІНП, ІПР
Планування Спланувати роботу на занятті та підібрати ресурси. Вибрати відповідний вид роботи згідно з ІНП. Визначити пріоритети	Обговорити підготовку матеріалу та зміну навчального плану з огляду на потреби учня	Допомогти у доборі і складанні матеріалів, у розробці візуальних засобів, надавати допомогу вчителю
Спостереження Розробити чітку систему організації освітнього процесу в інклюзивному класі та очікувань щодо освітніх можливостей учня з ООП. Працювати відповідно	Регулярно зустрічатися, щоб обговорювати досягнення учня з ООП. Обговорити реальний етап освітніх досягнень учня з ООП, його відповідність	Працювати відповідно до системи організації освітнього процесу в інклюзивному класі, правил поведінки та очікувань можливостей дітей з ООП, їх ІНП.

до розробленої системи	очікуванням, виконання ІНП, ІПР	Документувати і звітувати вчителю (у разі потреби)
<p>Навчання</p> <p>Виконувати план уроку, проводити навчання згідно з цим планом.</p> <p>Спостерігати за процесом навчання, у разі потреби допомагати учням з ООП.</p> <p>Залучати учнів з ООП до виконання окремих видів діяльності спільно з групою.</p> <p>Моделювати методи навчання і належну мову. Надати асистенту вчителя ресурси.</p>	<p>Чітко висловити результати та обміняти досвідом.</p> <p>Обговорити конкретні стратегії, діяльність і результати, виконання завдань ІНП.</p> <p>Обговорити розташування робочого місця.</p> <p>Обговорити необхідність відвідування уроків учнів з ООП</p>	<p>Проводити додаткові пояснення учням з ООП, адаптувати завдання, враховуючи можливості учнів з ООП, корегувати їх навчальну діяльність.</p> <p>Спостерігати за їх діяльністю.</p> <p>Формувати і сприяти закріпленню конкретних умінь, навичок.</p> <p>Сприяти розвитку зв'язного мовлення учнів з ООП (під керівництвом вчителя).</p> <p>Вести спостереження, надавати вчителю об'єктивну інформацію щодо навчальної діяльності учнів з ООП</p>
<p>Оцінка</p> <p>Слідкувати за прогресом учнів з ООП та оцінювати його</p>	<p>Обговорити спостереження.</p> <p>Обмінятися інформацією</p>	<p>Спостерігати за поведінкою учнів і надавати інформацію вчителю</p>
<p>Слідкувати за виконанням ІНП</p>	<p>Обговорити пропозиції щодо доповнення ІНП, ІПР (чи внесення змін)</p>	<p>Збирати і записувати дані для подальшого оцінювання дитини, внесення доповнень до ІНП.</p> <p>Вносити пропозиції вчителю щодо завдань, розроблених для учнів з ООП</p>
<p>Звітування</p> <p>Звітувати перед батьками та КППС</p>	<p>Обговорити інформацію про дитину.</p> <p>Дотримуватися конфіденційності</p>	<p>Звітувати перед вчителем щодо сильних сторін учня з ООП, його досягнень і потреб.</p>

		Звітувати перед вчителем щодо поведінки учнів і її наслідків
Мати інформацію про поточний стан справ	Обговорювати інформацію про поточний стан справ.	Брати участь у підготовці інформації про поточний стан справ

Як бачимо, відмінності у завданнях, функціях і відповідальності між роботою вчителя і асистента вчителя незначні, тому, вважаємо, що професійно-педагогічна підготовка майбутніх учителів початкової школи і асистентів учителів повинна бути ідентичною і вимагає застосування в процесі таких активних форм, як ігрове моделювання ситуації квазіпрофесійної діяльності, тренінги, роботи в парах і малих групах тощо. При такому підході майбутні учителі початкової школи умітимуть організувати конструктивну та партнерську взаємодію з учасниками команди психолого-педагогічного супроводу учня з ООП, використовувати практики самозбереження психічного здоров'я, усвідомленого емоційного реагування; створювати психологічно комфортні умови освітнього процесу. Забезпечувати індивідуальний і диференційований розвиток здобувачів початкової освіти з особливими освітніми потребами відповідно до їхніх можливостей тощо.

Під час організації освітнього процесу в умовах інклюзивного навчання слід враховувати, що розвиток дитини, з особливими потребами більшою мірою, ніж розвиток здорової дитини, залежить від якості освітнього середовища, змісту й характеру співробітництва, допомоги дорослого. Включення дітей з ООП в колектив здорових однолітків без спеціального психолого-педагогічного супроводу є стихійною інтеграцією та може призвести до ізоляції дитини або ускладнення її психофізичного розвитку [5]. Успішність буде залежати від професійної компетентності команди психолого-педагогічного супроводу.

Інклюзивна освіта – це прогресивний спосіб навчання, що має великі перспективи в сучасному українському суспільстві. Для успішної реалізації цього проєкту в масштабі всієї країни потрібні не лише теоретичні

обґрунтування, а й розроблені алгоритми практичного впровадження. Як наголошувала А. Колупаєва «...про інклюзивну компетентність можна говорити лише в тих випадках, коли людина усвідомлює участь та відповідальність за все, що відбувається з нею, і намагається активно сприяти або протистояти зовнішнім обставинам, планувати і ставити цілі професійної діяльності, змінювати себе заради їх досягнення, заради інших людей. Тому запроваджуючи інклюзивну освіту, ми повинні: по-перше, змінити негативне стереотипне ставлення суспільства до дітей з особливими освітніми потребами; по-друге, створити відповідні комфортні умови у загальноосвітніх навчальних закладах, щоб кожна дитина з особливими освітніми потребами змогла отримати доступ до якісної освіти» [5].

Інклюзивна компетентність учителів початкової школи – це інтегративне особистісне утворення, яке обумовлює здатність здійснювати професійно-педагогічні функції в процесі інклюзивного навчання, враховуючи різні освітні потреби дітей, організовувати освітній простір з дотриманням принципів універсального дизайну, безпечно, проектувати навчальні осередки в класі з урахуванням вікових особливостей дітей молодшого шкільного віку, їхніх інтересів і потреб, і забезпечує включення дитини з особливими освітніми проблемами в освітнє середовище та створення умов для її розвитку і саморозвитку.

Вважаємо, що організація інклюзивної освіти в початковій школі повинна ґрунтуватися на з принципів універсального дизайну. Розкриємо їхній зміст і механізми реалізації в освіті:

Принцип *Рівність і доступність використання* гарантує рівність і доступність середовища для кожного шляхом надання однакових засобів для всіх користувачів з метою уникнення уособлення окремих груп населення. В освітньому середовищі цей принцип забезпечується архітектурно доступним та безпечним освітнім середовищем у якому навчальні матеріали підготовлені таким чином, що можуть бути використані вихованцями з різними ООП тощо.

Принцип *Гнучкість використання* має забезпечити наявність широкого

переліку індивідуальних налаштувань і відповідати різним потребам, уподобанням і можливостям користувачів. Його реалізація передбачає, що освітній процес відповідає широкому спектру індивідуальних можливостей дітей; забезпечує гнучку методику навчання, викладання та представлення матеріалу; доступні та гнучкі освітні програми.

Принцип *Простота і зручність у використанні* передбачає, що дизайну має бути притаманна простота й інтуїтивно зрозуміле використання продукту та послуги. Як використовувати продукт, має бути зрозуміло будь-якій особі незалежно від особистого досвіду, освіти, розвитку мовлення, віку, рівня концентрації уваги. Застосування цього принципу у сфері освіти передбачає, що навчальні матеріали повинні бути простими та чіткими у використанні незалежно від навичок і досвіду вихованців.

Принцип *Сприйняття інформації, незважаючи на сенсорні можливості користувачів або зовнішні умови* передбачає, що дизайн має сприяти ефективному донесенню до користувача необхідної інформації незалежно від його можливостей сприйняття або зовнішніх умов. Згідно з цим принципом слід урахувувати різний вплив освітнього середовища на «сенсорний досвід» дитини; використання кольору, світла, звуків, текстури; полегшити доступ до інформаційно-комунікативних технологій.

Відповідно до принципу *Мінімізації помилок* – дизайн має звести до мінімуму небезпеку для життя, можливість виникнення ризиків і негативних наслідків у разі випадкових або непередбачуваних дій користувачів. Застосування цього принципу в освітньому середовищі передбачає, що діти повинні мати вдосталь часу, щоб дати відповідь на запитання; використовувати програмне забезпечення що має вказівки/застереження, коли учень робить неправильний вибір.

Принцип *Незначні фізичні зусилля* передбачає, що дизайн має сприяти дієвому і зручному використанню послуги чи виробу з мінімальним рівнем стомлюваності. Він повинен бути розрахований на незначні фізичні зусилля, що їх має докласти користувач. Цей принцип легко реалізувати в освітньому

середовищі, якщо встановити двері, які легко відчиняти учням з різними ООП; застосовувати ергономічні вимоги/деталі (наприклад, дверні ручки, меблі)

Відповідно до принципу *Наявність необхідного розміру місця, простору* дизайн має враховувати наявність необхідного розміру та бути простим для підходу, під'їзду з огляду на антропометричні характеристики, стан і мобільність користувача. Це означає, що в освітньому середовищі повинні бути доступними навчальні місця для учнів, у тому числі з прилеглим простором для асистентів учителів; меблі, фурнітура та обладнання, що підтримують широкий спектр навчання і навчальних методик; можливість регулювання середовища (наприклад, освітлення) для різноманітних ООП дітей у навчанні тощо.

Таким чином, універсальний дизайн в освіті забезпечує:

- формування освітньої філософії, освітнього процесу та середовища, що враховує потреби всіх користувачів;

- зміну стереотипів і методів навчання;

- визнання рівних прав кожної дитини на освіту;

- зміну навчального процесу і середовища, а не учня;

- міждисциплінарний підхід, який підтримує участь широкого кола експертів;

- гнучкість навчального плану, різних освітніх підходів та відповідне оцінювання з урахуванням різноманітності потреб учнів та їх підготовки до засвоєння матеріалу;

- перегляд учителями, адміністрацією шкіл та експертами підходів до вклучення в практику та повсякденну роботу навчальних закладів інтеграції нових освітніх методів, допоміжних технологій, тощо;

- гнучкість у побудові індивідуальної освітньої траєкторії кожного учня з ООП і пошук альтернативних рішень.

Основою універсального дизайну в освітньому процесі є три основні підходи: множинні (гнучкі) способи представлення навчального матеріалу, множинні способи представлення результату, множинні способи залучення

(участі). Їхня сутність – подолати бар’єри, властиві освітнім програмам, щоб залучити до освіти усіх дітей (див. табл. 2).

Концепція універсального дизайну в сфері освіти передбачає, що вчителі повинні інтерпретувати освітні програми та процеси, щоб врахувати освітні потреби всіх дітей. За відсутності універсального дизайну для навчання, практичною альтернативою є адаптація та модифікація освітнього середовища та навчальних програм.

Таблиця 2

Підходи щодо організації освітнього процесу в початковій школі

Підходи	Характеристики
Множинні (гнучкі) способи представлення навчального матеріалу	Вчитель початкових класів використовує різні засоби, щоб надати всім учням інформацію, знання. Застосовує для цього різноманітні методи і форми: пояснює, організовує колективне обговорення, пропонує різні навчальні завдання, враховуючи різні способи сприйняття молодшими школярами інформації (візуальний, аудіальний і кінестетичний).
Множинні способи представлення результату	Молодшим школярам пропонуються різні можливості для демонстрації набутих знань, умінь і навичок. Учитель використовує різні методи чи способи оцінювання навчальних досягнень (вербальні та/або візуальні презентації тощо).
Множинні способи залучення (участі)	Вони можуть врахувати інтереси всіх дітей, створюючи відповідні виклики та посилюючи для них мотивацію. Вчителі повинні враховувати відмінності між молодшими школярами (індивідуальні потреби, стилі навчання, здібності та інтереси) щоб не тільки задовольнити потреби кожної дитини, але й допомогти їй продемонструвати свої сильні сторони та усвідомити слабкі.

Адаптації змінюють характер навчання, не змінюючи суттєво зміст, понятійну сутність освітнього завдання й очікувані результати.

М. Порошенко стверджує, що типову освітню програму або її компоненти, у тому числі очікувані результати навчання, можна варіювати індивідуально для кожної дитини через об'єднання, розширення, урізноманітнення і вилучення. Розглянемо, представлені в таблиці 3 характерні особливості цих підходів [14].

Таблиця 3

Підходи щодо змін типової освітньої програми

Підхід	Характеристики
Об'єднати	На рівні освітньої програми або навчального плану можна інтегрувати кілька предметів в один. Інтеграція може бути частковою, з відбором зазначених тем. Комбінацію можна реалізувати на рівні компетенцій, навчального матеріалу чи суміжних тем
Розширити	Підхід не передбачає формування додаткових очікуваних результатів чи збільшення обсягу змісту (теми, твору, лінгвістичного матеріалу тощо). Йдеться про застосування допоміжних прийомів чи засобів: малюнки, посилання, вказівки, пояснення тощо. Можуть бути додаткові види діяльності для ознайомлення, практичного засвоєння, посилення знань
Урізноманітнити	Адаптувати компоненти програми можна, змішуючи чи варіюючи технології навчання. Наприклад, приймаючи рішення адаптувати програму шляхом вилучення певних компонентів, насамперед варто спробувати урізноманітнити освітні технології, а потім, у разі потреби, – вилучити певні компоненти
Вилучити	Трапляється, що розширення чи урізноманітнення недостатньо. Тоді варто застосувати вилучення. Можна видалити компетентності або зміст, які важко засвоюють чи не сприймають діти з ООП. Цей підхід застосовується і до навчального плану, з якого можна вилучити шкільні предмети

Модифікації змінюють характер навчання, змінюючи зміст або понятійну сутність освітнього завдання та очікувані результати. До модифікацій належать:

- зміна тривалості періоду навчання;
- суттєва зміна освітнього середовища, змісту, ресурсів і матеріалів;
- форми представлення завдань;
- способи оцінювання [14, с. 112].

Плануючи адаптації, вчителю початкової школи слід враховувати:

- *зміст* – який матеріал молодшим школярам слід засвоїти, і яким способом вони отримуватимуть інформацію;
- *процес* – види освітньої діяльності, які виконують молодші школярі для засвоєння змісту;
- *результат* – те, що дає учням початкових класів змогу застосувати, закріпити, поглибити і вдосконалити набуті знання, уміння, навички;
- *освітнє середовище* – як відбувається робота на уроці в початковій школі, яка психологічна атмосфера на ньому панує.

Таким чином, розглянувши особливості застосування організаційних технологій інклюзивної освіти, можемо зробити висновок: інклюзивний підхід робить акцент не просто на рівних можливостях молодших школярів у здобутті освіти, а «наполягає» на можливості для всіх дітей навчатися разом. У зв'язку з цим розробляються різноманітні технології, які допомагають учням з ООП відчувати себе повноцінними членами суспільства та успішно пройти адаптаційний період, а їхнім здоровим одноліткам виховати в собі толерантне ставлення до «особливих» однокласників і навчитися приймати людей такими, якими вони є.

Класифікувати педагогічні технології можна відповідно до завдань і ролі в організації спільної освіти дітей з різними освітніми потребами:

Технології, спрямовані на опанування академічних компетенцій під час спільної освіти дітей з різними освітніми потребами: технології диференційованого навчання, технології індивідуалізації освітнього процесу.

Технології, що індивідуалізують освітній процес: під час організації індивідуальної роботи на уроці (виконання завдання на картці, індивідуального завдання в зошиті тощо) необхідно враховувати особливості дитини. Учитель створює умови для того, щоб учень у цих умовах міг сформулювати мету, визначити завдання і способи розв'язання навчальних завдань, зміг оцінити результати своїх навчальних дій, досягнень. Такий процес індивідуалізації важливий як для молодших школярів з ООП, так і для його здорових однолітків. Принцип індивідуалізації дає змогу створити рівні можливості для всіх учнів класу, тим самим реалізується інклюзивний підхід на практиці.

На технологічному рівні принцип індивідуалізації втілюється в різних педагогічних підходах: особистісно зорієнтованій педагогіці, педагогіці підтримки, рефлексивно-діяльнісному підході в навчанні, у технологіях проєктної діяльності, технологіях тьюторського супроводу тощо.

О. Таранченко розглядає диференційоване навчання як форму організації навчально-виховного процесу, за якої вчитель працює з групою учнів [20].

Технологія рівневої диференціації навчання пов'язана з рівнем опанування дітьми програмного матеріалу. У цій технології управління пізнавальною діяльністю відбувається з метою навчання кожного учня молодшого шкільного віку на рівні його індивідуальних можливостей і здібностей через систему роботи в малих групах.

Технологія функціональної диференціації – організація роботи в групах із розподілом функцій, тобто коли кожна дитина робить свій внесок у загальний результат, виконуючи своє завдання, водночас дитині з труднощами в навчанні можна запропонувати допоміжні матеріали. Організація роботи в групі передбачає повну включеність дитини на основі розуміння її можливостей.

Технологія змішаної диференціації (модель зведених груп) – об'єднана форма двох видів диференціації навчання: за інтересами та за рівнем розвитку. Для вивчення навчальних дисциплін уся класна паралель перегрупується.

Технології корекції навчальних і поведінкових труднощів, що виникають у дітей в освітньому процесі. Технології корекції навчальних і поведінкових труднощів, що виникають у молодших школярів в освітньому процесі, – це спеціальні логопедичні технології та технології спеціальної педагогіки, спрямовані на корекцію порушення, технології нейропсихологічного підходу в корекції навчальних труднощів, технології психолого-педагогічної системи формування й розвитку мовного слуху і мовленнєвого спілкування в дітей із вадами слуху, технології прикладного аналізу поведінки тощо.

Технології, спрямовані на формування соціальних (життєвих) компетентностей, у тому числі прийняття, толерантності. Під час прямого навчання соціальних навичок учитель навчає молодших школярів правильної поведінки через правила та приклади. Прийняття правил дуже важливе для всіх дітей, але воно має бути усвідомленим, пов'язаним з їхнім особистим досвідом. Формування соціальних навичок через наслідування передбачає взаємонавчання дітей, коли більш компетентна в якійсь галузі дитина стає прикладом для наслідування для інших дітей. Під час організації групових видів активності, як-от чергування, підготовка до свята, робота в навчальних групах, допомога у виконанні завдань, пересуванні школою та за школою (організована для незрячих дітей або дітей із порушеннями опорно-рухового апарату).

Технології оцінювання досягнень в інклюзивному підході. Предметом оцінювання виступають як освітні результати, що досягаються, так і процес їх досягнення, а також міра усвідомленості кожним учнем особливостей його власного процесу навчання. При цьому поряд з інтегральною оцінкою (за всю роботу загалом, що проводиться, наприклад, у формі портфоліо, презентацій, виставок тощо) використовується диференційована оцінка (виокремлення в роботі окремих аспектів, наприклад, сформованість обчислювальних умінь,

виразність читання, уміння слухати товариша, формулювати та ставити запитання тощо), а також самооцінка і самоаналіз учнів. Разом із педагогом-психологом учитель продумує таку стратегію роботи з усім класом, за якої діти вчать оцінювати не тільки результат, якість продукту навчання, а процес – ступінь докладених зусиль, активність, міру участі в груповій роботі, зростання «над самим собою».

Стає очевидним, що особлива роль у роботі з молодшими школярами з ООП належить інноваційним технологіям. В нашій роботі технології інклюзивної освіти розглядаємо як структурні елементи цілісної педагогічної системи і розглянемо класифікацію запропоновану М. Порошенко. Технології навчання в інклюзивному освітньому середовищі дослідниця пропонує розподілити на групи:

- технології індивідуалізації освітнього процесу;
- технології спільного викладання в інклюзивному класі;
- технології подолання навчальних і поведінкових труднощів;
- технології адаптації освітнього середовища [14].

Розглянемо їх детальніше:

Технології індивідуалізації освітнього процесу. Під час організації інклюзивного освітнього процесу дітей, які потребують додаткової освітньої підтримки, важливо враховувати їх індивідуальні особливості, рівень розвитку здібностей, цілі та інтереси з метою вибору педагогічних засобів і темпу навчання. Враховуючи індивідуально-психологічні особливості і особливі освітні потреби кожної дитини, вчитель може ефективніше впливати на розвиток особистості своїх підопічних, обирати зміст, методи навчання та форми роботи, які сприятимуть розкриттю потенційних можливостей та індивідуальному зростанню усіх учнів класу.

Особистісно-орієнтований підхід в освітньому процесі буде ефективним, якщо: у кожному учневі вчитель бачитиме особистість і ні на кого не схожу індивідуальність, під час роботи враховуватиме особливості емоційної сфери вихованців, розвиватиме гуманістичні почуття учнів, моделюватиме

різноманітні педагогічні ситуації в яких дитина повинна робити власний вибір, широко радіє і співпереживає успіхам школярів, довіряє і учить довіряти, розвиває потяг до творчості, забезпечує орієнтацію на виявлення власних моделей навчання учня, надає право вибору дитиною того виду діяльності, у якому вона почуватиме себе комфортно і зможе реалізуватися як індивідуальність, буде націлений на постійний розвиток і саморозвиток умінь співпереживати, виявляти доброзичливість, розмірковувати з позиції учня [19].

О. Поясик вважає особистісно-орієнтоване навчання запорукою розвитку особистості учня і має на меті перетворити його на активний суб'єкт навчання, забезпечити можливість навчання за індивідуальною освітньою траєкторією [16]. Ми погоджуємося з авторкою і вважаємо, що технології індивідуалізації освітнього процесу в інклюзивній освіті мають забезпечити розвиток і саморозвиток особистості учня та мають значний потенціал для реалізації у початковій школі завдяки впровадженню методики Марії Монтесорі, вальдорфської педагогіки, рівневої диференціації, ігрових та інтерактивних технологій, технологій модульно-розвивального, проблемного, дистанційного навчання та ін.

Технології спільного викладання в інклюзивному класі. Учителю, в класі якого з'явиться дитина з ООП, потребуватиме допомоги і підтримки усієї команди психолого-педагогічного супроводу, а особливо асистента вчителя. Належно організоване спільне викладання в інклюзивному класі не лише позитивно позначиться на результаті, а й упередить труднощі, які можуть виникнути в процесі. Для успішної реалізації намічених планів, вчителю з асистентом слід чітко розподілити обов'язки, сфери відповідальності, узгодити методи навчання, форми роботи, і, головне, усвідомити спільні цілі.

Розглянемо можливі варіанти моделей спільного викладання в інклюзивному класі:

Один викладає – інший допомагає. Цей підхід щодо спільного викладання передбачає, що основний учитель визначає зміст освіти, підбирає методи, продумує навчання, планує і організовує навчальну діяльність для усіх учнів

класу. Натомість асистент учителя – працює з дитиною, яка потребує додаткової освітньої підтримки, з учнями в малих групах, тримає у полі зору учня з ООП тощо.

Паралельне викладання. Під час такої форми організації роботи учитель і асистент учителя спільно планують, реалізують і несуть спільну відповідальність за здійснення навчальної діяльності. Під час уроку кожен працює з половиною класу. В такому випадку зміст освіти залишається одним, хоча методи викладання можуть бути різними.

Диференційоване викладання. За такою моделлю викладання, клас поділяється на групи. Переважна більшість учнів працює з учителем у складі великої групи, а учні, котрі потребують додаткової освітньої, або ж індивідуальної підтримки – займаються у малих групах з асистентом учителя.

Викладання в команді. У процесі командної роботи обидва вчителі спільно планують навчальний час, етапи організації, визначають зміст освіти, підбирають методи і прийоми, додаткові засоби тощо, обговорюють відповідальність на уроці. Наприклад: під час уроку пояснює або новий навчальний матеріал, асистент учителя – роздає наочність, навчальні матеріали або ж демонструє відео чи презентацію [10].

Узгодження дій команди психолого-педагогічного супроводу щодо побудови освітньої траєкторії дитини з ООП в інклюзивному середовищі, упровадження технологій спільного викладання в інклюзивному класі, сприятиме залученню усіх учнів до того чи іншого виду роботи під час уроку, урізноманітненню форм і методів викладання навчального матеріалу, успішній реалізації індивідуального супроводу дитини, яка потребує додаткової освітньої підтримки.

Технології подолання навчальних і поведінкових труднощів. В окремих випадках, під час роботи з дитиною з ООП в інклюзивному середовищі можуть виникнути труднощі, які пов'язані із демонстрацією учнем небажаної (незвичної, соціально неприйнятною) поведінки. Дитина може розгойдуватися на стільці, мати нав'язливі рухи, псувати навчальні матеріали, завдавати шкоду

собі чи оточуючим. Важливо не ототожнювати поведінкові реакції з дитиною, а дитину з її розладом, а працювати над зміною і корекцією поведінки.

До технологій подолання навчальних і поведінкових труднощів належать технології спеціальної педагогіки, які передбачають корекцію розвитку особистості, та технології нейропсихологічного підходу [14].

Добре зарекомендувала себе форма допоміжної альтернативної комунікації PECS (Picture Exchange Communication System), яку, найчастіше, використовують для коригування комунікативних труднощів у дітей різного віку з розладами аутистичного спектру (РАС), що мають мовленнєво-комунікативні, когнітивні та моторні труднощі.

Перевага системи PECS полягає в тому, що комунікацію можна здійснювати за допомогою картинок, а не слів. Крім того, система PECS стимулює учня до активних дій: пошуку потрібної картки; обміну картки на бажаний предмет; привернення уваги вчителя до потреб дитини; зменшення проявів небажаної поведінки. Також PECS дає змогу стимулювати розвиток усного мовлення [8].

Цінною і результативною є комплексна програма допомоги дітям з розладами аутистичного спектру TEACCH (Treatment and Education of Autistic and Related Communication Handicapped Children). Заняття за цією програмою передбачають розвиток великої і дрібної моторики, сприйняття, координації очей і рук, пізнавальної діяльності, мовлення, самообслуговування, соціальних навичок. Програма TEACCH допомагає учням з РАС адаптуватися до навколишнього середовища та його змін шляхом організації освітнього середовища, розкладу і порядку денного, індивідуального планування роботи тощо. Це дозволяє зробити освітнє середовище прогнозованим та використовувати сильні сторони учнів з РАС, у тому числі їхню схильність до впорядкування. Важливо також забезпечити візуальну підтримку за допомогою будь-якої наочності: малюнки, символи, плакати, схеми, таблиці, фотографії, писемне мовлення. Таким чином можуть бути представлені способи поведінки в різних ситуаціях і правила поведінки дитини в середовищі однолітків.

До технологій подолання навчальних і поведінкових труднощів відносимо АВА-аналіз (Applied Behavior Analysis), яка базується на аналізі чинників і наслідків поведінки для зменшення проявів небажаної та формування нових поведінкових моделей. За допомогою АВА-аналізу усі форми поведінки поділяють на таку, що заважає процесу навчання, таку, що негативно впливає на вже набуті навички, і таку, що шкодить дитині і її оточенню.

Для того, щоб спонукати учня зробити те, про що його просить учитель, використовується додатковий стимул – так зване підкріплення або заохочення. Підкріплювальні стимули розрізняються за параметрами: приємний-неприємний. Позитивне підкріплення – це стимул, який викликає позитивну емоцію, а негативне – це вилучення стимулу, що спричиняє негативно забарвлену емоційну реакцію. Індивідуальна система навчання учня з особливими освітніми потребами ґрунтується на принципі похвали і винагороди за позитивний прояв та ігнорування або покарання за негативний [15].

Технології адаптації освітнього середовища. Ці технології передбачають пристосування до потреб дитини з ООП таких його складових, як фізичне середовище, матеріали навчання, ресурси, методи тощо.

Щоб зробити освітнє середовище зрозумілим і керованим, слід адаптувати його за допомогою чіткого структурування простору класної кімнати, скористатися розкладом з картинками, дошкою пріоритетів «спершу – потім», різноманітними візуальними підказками для спільної діяльності з однокласниками.

За умови планування простору (школи, класу, іншого приміщення) вчителям рекомендують враховувати його багатофункціональність і, відповідно, передбачати різні зони, а саме:

- навчальна (місце для проведення навчальних занять);
- ігрова (організація ігор і проведення занять з розвитку рухів);
- «жива природа» (організація спостережень за рослинами, тваринами);

– релаксаційна (місце відпочинку й усамітнення дитини) [11].

О. Таранченко та Ю. Найда пропонують скористатися такими варіантами адаптації на рівні матеріалів, ресурсів та методів навчання:

- використання матеріалів різного рівня складності;
- використання альтернативних навчальних матеріалів;
- використання адаптаційних пристроїв;
- зменшення обсягу тексту чи завдань на одній сторінці;
- використання маркерів різних кольорів для позначення тексту з метою

адаптації матеріалів підручників;

– забезпечення спеціальних парт з можливістю відокремлення від інших, аби зменшити вплив чинників, які відволікають;

– впровадження системи допомоги за принципом «рівний-рівному», коли однокласники допомагають товаришеві організувати робоче місце та підготувати потрібні матеріали до уроку;

– надання інформації і завдань на роздаткових матеріалах, щоб менше часу витратити на переписування;

– надання (у разі потреби) матеріалу, який дитина може опрацювати, в меншому обсязі; зменшення та скорочення завдань на одній сторінці (прикладів, задач, тексту); застосування графічних організаторів, з метою концентрації уваги учня з ООП під час читання;

– використання сигнальних жестів;

– розташування неподалік від учня;

– надання учневі можливості виконати схожу діяльність під керівництвом учителя перед початком заняття [20].

У процесі занять з молодшим школярем з ООП слід дотримуватися деяких загальних рекомендацій:

– налагодження емоційного контакту з дитиною;

– регулярне систематичне проведення занять за певним розкладом;

– зміна видів діяльності в процесі одного заняття;

– повторюваність програмних завдань на різному дидактичному та наочному матеріалі.

Отже, застосування технології співпраці під час організації інклюзивної освіти полягає у знайомстві та формуванні засад взаємодії всіх учасників освітнього процесу – дітей, педагога, фахівців, батьків.

Таким чином, можна зробити висновок, що кількість педагогічних технологій зростає і роль інклюзивної освіти підвищується. Нині метою освітніх організацій є створення «безбар'єрного» освітнього середовища, модернізація впорядкованої системи дій, виконання яких призводить до гарантованого досягнення педагогічних цілей.

Педагоги не завжди вміють працювати з дітьми, які мають особливі освітні потреби. Вони не завжди впевнено володіють сучасними технологіями побудови освітнього маршруту та розробками індивідуальних програм для дітей з особливими освітніми потребами (ООП) [9]. Використання технологій інклюзивної освіти в початкових класах буде ефективним, якщо під час підготовки до уроку вчителем проаналізовано когнітивні, комунікативні, поведінкові особливості, а також індивідуальний стиль засвоєння матеріалу кожного учня класу, включно з дитиною з ООП.

Проаналізувавши досвід роботи педагогів з організації інклюзивної освіти в початкових класах, ми з'ясували, що, з одного боку, відбувається підвищення кваліфікації педагогів, розвиваються форми інтегрованого навчання, створюються системи комплексного психолого-педагогічного супроводу дітей з ООП – це кабінет сенсорно-моторної корекції, кімната релаксації, міні-тренажерний зал, кабінет біологічного зворотного зв'язку «Здоров'я». З іншого боку, «особливих» дітей включають в активні соціальні процеси, використовуючи принцип організації колективних творчих справ, де діти-інваліди пробують себе в різних соціальних ролях. Крім цього, у роботі з дітьми, організовуючи їхній вільний час, опора йде на співпрацю з родиною. Батьки залучаються до участі у спільних із дітьми свят, розваг. Таким чином, можна помітити, що процес впровадження інклюзії розвивається,

розробляються нові програми, які призводять до зняття бар'єрів в освітній, професійній та побутових сферах дітей з ООП.

Поза всяким сумнівом, професійна компетентність вчителів є однією з умов ефективності початкової освіти. Результати досліджень багатьох науковців засвідчують, що розумовий, емоційний і соціальний розвиток дітей з особливими освітніми потребами залежить від позитивного ставлення до них, розуміння та прийняття педагогами, батьками і здоровими однолітками.

Особливе місце в сучасній системі інклюзивної освіти займає постать вчителя інклюзивного класу, зі сформованою інклюзивною компетентністю; високоінтелектуальною і конкурентоспроможною особистістю з високим рівнем відповідальності, готовим до швидкого інноваційного включення в освітній процес з учнями з ООП, їх батьками або особами які їх замінюють. До важливих особистісних рис та якостей, якими повинен бути наділений педагог слід віднести мотиваційну готовність, толерантність, ентузіазм, глибоке бажання допомогти, активність, самостійність, відповідальність, комунікативність, емоційну гнучкість, емпатійність (Н. Артюшенко, В. Бондар, Л. Будяк, І. Дмитрієва, І. Кузава, В. Синьов, М. Семаго, А. Чигрина та ін.) та інші. З метою попередження передчасного «емоційного вигорання», фахівець повинен володіти різними техніками та практиками швидкого психологічного відновлення, розуміння системи самоконтролю.

О. Мартинчук виділяє такі *компоненти професійно-особистісної готовності* майбутнього педагога до роботи в умовах інклюзивної освіти:

– *мотиваційний* – це сукупність стійких мотивів до роботи в умовах інклюзивної освіти, спрямованість на здійснення ефективного процесу навчання і виховання, визнання кожної дитини суб'єктом освітньої діяльності, формування внутрішньої готовності до позитивного сприймання дітей з особливостями психофізичного розвитку;

– *когнітивний* – система знань і уявлень про проблему інвалідності, особливості психофізичного розвитку осіб з обмеженими можливостями

здоров'я і особливості побудови освітнього процесу, в якому беруть участь діти з особливими освітніми потребами;

– *креативний* – відображає творчу активність і особистісні якості педагога, які дозволяють створювати нові матеріальні та духовні цінності, а також розвивати творчий потенціал дітей з особливостями психофізичного розвитку, враховуючи їх можливості [7].

До професійних компетентностей майбутнього педагога в умовах інклюзивної освіти автор віднесла:

1) *дидактичну*, що включає готовність визначати загальні і конкретні завдання розвитку, навчання і виховання дітей з особливими потребами в освітньому середовищі, здатність враховувати в освітньому процесі психологічні, вікові, індивідуальні особливості вихованців, а також особливості порушення, готовність здійснювати, враховуючи спеціальні дидактичні принципи, керівництво пізнавальною діяльністю дітей, формування адекватної оцінки їх діяльності;

2) *виховну*, що передбачає здатність аналізувати і давати психолого-педагогічне трактування поведінки, вчинків, реакцій вихованців, готовність використовувати відповідні віковим, компенсаторним і психологічним можливостям способи, прийоми виховання; залучати їх до певної соціальної культури;

3) *комунікативну*, яка пов'язана із встановленням з дитиною довірчих відносин, запобігання і вирішення конфліктних ситуацій, що виникають між вихованцями, формування позитивного контакту з батьками;

4) *методичну*, яка відображається на готовності до цілепокладання, проектування, планування, реалізації і діагностики освітнього процесу та фахового коректування результатів навчання;

5) *трансформаційну*, в межах якого забезпечувався відбір і перетворення навчального, дидактичного та методичного матеріалу на той, що приносить ефективні результати в роботі з «особливими дітьми» [7].

На думку дослідниці, основними умовами становлення професійно-особистісної підготовки педагога до роботи з дітьми з особливостями психофізичного розвитку є: рефлексія педагога та внутрішня мотивація до здійснення інклюзивної освіти; орієнтація на особистісну індивідуальність кожного вихованця, забезпечення диференційного та індивідуально-творчого підходу. Тому, реалізувати вищезгадані умови вона пропонує шляхом: належної підготовки навчально-методичного, інформаційного забезпечення майбутнього педагога в закладі вищої освіти, застосування комунікаційних технологій, Інтернет-ресурсів; модульної побудови навчального процесу, що передбачає переведення студентів з пасивного виконавця в активного суб'єкта саморозвитку; включення майбутніх педагогів у науково-дослідну роботу через залучення до проєктної діяльності і участі в міжвузівських студентських олімпіадах; використання проблемних, інтерактивних, дискусійних, інноваційних методів тощо [7].

На цьому наголошується і в Концепції розвитку освіти в Україні на 2015-2025 роки, де метою розділу «Доступ до якісної освіти» визначено забезпечення рівного доступу до якісної освіти усім громадянам України, перетворення освіти на соціальний ліфт. Реалізувати означену мету пропонується, зокрема, шляхом модернізації підготовки майбутніх педагогів у вищій школі і удосконалення професійної підготовки педагогічних кадрів до роботи в інклюзивному середовищі:

- Запровадити питання інклюзивної освіти в навчальні програми підготовки педагогів.
- Запровадити програми підвищення кваліфікації педагогів і асистентів педагогів до роботи в інклюзивному навчальному середовищі.
- Запровадити навчальні програми з питань інклюзивної освіти для завідувачів дошкільних навчальних закладів, керівників загальноосвітніх і професійних навчальних закладів.

– До наявних навчальних дисциплін додати питання, пов’язані з правами осіб з особливими потребами, з метою просвітницької діяльності про рівність їхніх прав з правами інших людей у суспільстві.

– Розробити науково-методичне забезпечення інклюзивної освіти для педагогічних працівників дошкільних, загальноосвітніх навчальних закладів та рекомендації для батьків дітей з урахуванням вітчизняного й міжнародного досвіду, зокрема й громадських організацій.

– Створити умови на базі спеціальних навчальних закладів для надання підтримки (фахівці, обладнання тощо) педагогам, які працюють з дітьми з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання.

– Забезпечити надання консультаційних послуг батькам дітей з особливими освітніми потребами, зокрема з інвалідністю, на базі дошкільних, загальноосвітніх, спеціальних навчальних закладів, навчально-реабілітаційних центрів, у яких навчаються такі діти [4].

Таким чином, професійно-педагогічна підготовка майбутніх учителів початкової школи до роботи в інклюзивних умовах має бути системною, спрямованою на оволодіння студентами професійно-ціннісними орієнтаціями (визнання цінності особистості дитини незалежно від її порушення; спрямованість на розвиток особистості в цілому, а не тільки на отримання освітнього результату; усвідомлення своєї відповідальності як носія культури та її транслятора для молодших школярів з ООП); професійно-особистісними якостями (співчуттям, емпатією, толерантністю, педагогічним оптимізмом, високим рівнем самоконтролю і саморегуляції); професійно-особистісними вміннями (творчим підходом до вирішення проблем, креативністю, умінням дотримуватися конфіденційності особистісних таємниць вихованця) та інклюзивною компетентністю, яка забезпечить можливість майбутнім учителям початкової школи здійснювати моніторинг психофізичного і соціального розвитку дітей, особистісно-орієнтований підхід, враховуючи індивідуальні особливості кожного учня, створювати умови для включення молодших школярів з особливостями в розвитку в освітнє середовище однолітків.

На думку дослідниці Л. Черниченко, готовність педагогів до реалізації інклюзивної моделі навчання формується з урахуванням інтегрованої, спеціальної та професійної підготовки педагогічних кадрів [22].

3. Шевців визначає інклюзивну компетентність як соціально-педагогічну компетентність майбутнього вчителя початкових класів інклюзивної загальноосвітньої школи, стверджуючи, що це інтегроване особистісне новоутворення, що характеризується синтезом знань і навичок необхідних для успішного здійснення соціально-педагогічної діяльності та умінь вчителя використовувати фахові знання, уміння і навички для розв'язання стандартних і нестандартних соціально-педагогічних задач і проблем, пов'язаних із спільним навчанням дітей з різним рівнем психофізичного розвитку [23, с. 14].

Зараховуючи інклюзивну компетентність педагога до його фахових компетентностей, Ю. Бойчук, О. Бородіна, О. Микитюк, Я. Пилипенко вважають, що вона формується на засадах інклюзивних знань, спеціальних інклюзивних умінь і навичок, професійних і особистісно значущих якостей, а також оволодіння здоров'язбережувальними і корекційно-розвитковими технологіями та становить собою структурно-функціональний комплекс із мотиваційно-ціннісним (позитивна мотивація до інклюзивної діяльності, якості інклюзивно-компетентного вчителя), когнітивно-операційним (наявність спеціальних інклюзивно необхідних знань і вмінь, а також способів їхнього вдосконалення й оновлення) та рефлексивно-оцінним (здатність до саморефлексії та самоуправління) компонентами [1, с. 50; 13].

Ми переконані, що для формування інклюзивної компетентності, необхідної майбутнім учителям початкової школи для роботи в інклюзивному середовищі ЗЗСО, освітньо-професійні програми підготовки здобувачів вищої освіти, спеціальності «Початкова освіта» слід доповнити такими освітніми компонентами: «Інклюзивна освіта в початковій школі» (для здобувачів першого (бакалаврського) ступеня вищої освіти), «Організація інклюзивної освіти в початковій школі», «Інноваційні технології організації навчання молодших школярів з ООП» (для здобувачів другого (магістерського) ступеня

вищої освіти) тощо. Також, потужною освітньою підтримкою для здобувачів другого (магістерського) ступеня вищої освіти може стати тематичний блок вибіркових компонентів освітньо-професійної програми «Початкова освіта» в який увійдуть такі курси, як: «Корекційно-розвиткова робота в інклюзивному середовищі початкової школи», «Індивідуалізація і диференціація в інклюзивному середовищі початкової школи», «Педагогіка партнерства в інклюзивному середовищі початкової школи», «Інклюзивні стратегії та оцінювання в початковій школі» тощо.

розвитку практичних навичок у роботі з учнями початкової школи, що потребують додаткової освітньої підтримки, сприятимуть спеціальні імітаційно-змодельовані завдання, котрі вирішуватимуться в межах аудиторних занять, форми і методи роботи на яких варто урізноманітнювати (методичні семінари, робота в мікрогрупах, дискусії, евристичні бесіди, презентації, «мозкові атаки», метод «круглого столу», метод «ділової гри», конкурси практичних робіт з їхнім обговоренням, рольові ігри, навчальні тренінги, колективні вирішення творчих завдань, кейс-методи, практичні групові й індивідуальні вправи, моделювання певного виду діяльності або ситуацій, проєктування, обговорення відеозаписів, включаючи запис власних дій тощо) та під час проходження різних практик.

Цінним ресурсом для формування інклюзивної компетентності майбутніх учителів початкової школи в ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука» вважаємо діяльність «Творчої майстерні інноваційних педагогічних технологій» в межах якої функціонує проблемно-пошукова наукова студентська група «Технології організації інклюзивного супроводу в середовищі початкової школи». Учасники проблемно-пошукової наукової студентської групи беруть участь в організованих науково-практичних та навчально-методичних заходах як от: семінар-практикум на дискусійній платформі «Реалізація Концепції «Нова українська школа» в умовах воєнного стану», де з доповіддю на тему: «Особливості асистування в інклюзивному середовищі початкової школи» для

студентів II курсу спеціальності 013 «Початкова освіта» виступила вчитель-логопед, Монтессорі-педагог Рівненського обласного центру реабілітації дітей з ураженнями центральної нервової системи, стейкхолдер І. Хлян; за участі пані Ірини був також проведений навчально-методичний семінар «Сучасні аспекти методики Марії Монтессорі з дітьми з особливими освітніми потребами». Бінарну лекцію на тему: «Механізми забезпечення інклюзивної освіти у міжнародних документах і законодавстві. Реалізація національного законодавства у сфері інклюзивної освіти» для майбутніх учителів початкової школи прочитала керівник наукового гуртка О. Хом'як разом з логопедом-дефектологом, сурдологом Г. Хлебніковою.

Керівником гуртка було також організовано і проведено серію заходів: вебінар на тему: «Деонтологія інклюзивної освіти», кейс з елементами аналітичної дискусії: «Роль педагога у формуванні психологічно безпечного інклюзивного середовища», круглий стіл на тему: «Організація роботи команди психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами. Технології спільного викладання в інклюзивному класі ЗЗСО», онлайн зустріч здобувачів другого освітнього рівня (магістерського) спеціальності «Початкова освіта» із практикуючими інклюзістами міста (І. Хлян, Г. Хлебніковою, О. Гречкою) на тему: «Технології індивідуалізації освітнього процесу: особистісно-орієнтоване навчання, теорія множинного інтелекту, диференційоване викладання, традиційне інтенсивне навчання, кооперативне навчання, когнітивне навчання, проблемне навчання, проєктне навчання», дискусійну онлайн платформу та тему: «Універсальний дизайн середовища НУШ: організація освітнього середовища, що належить усім дітям. Технології адаптації освітнього середовища: адаптації на рівні матеріалів і ресурсів, адаптації на рівні методів навчання, адаптації на рівні оцінки».

Цікавими і методично змістовними виявилися майстер-класи: «Розробка індивідуальної програми розвитку дитини, що потребує додаткової освітньої підтримки. Технології подолання навчальних і поведінкових труднощів» та «Технологія оцінювання результатів інклюзивного навчання. Портфоліо як

інструмент оцінювання», проведені випускницею спеціальності, корекційним педагогом інклюзивного класу Н. Дмитрук. А ще пані Наталія поділилася власними напрацюваннями в роботі з дітьми, які потребують особливої освітньої підтримки, продемонструвала результати застосування таких видів арт-технологій, як візуальні арт-технології (ізотерапія: фрактальне малювання, малюнкові мандали, аплікації, колажування, ліплення, кольоротерапія, пісочна арт-технологія тощо); музичні арт-технології (музикотерапія: чуттєве сприйняття музики; рухова релаксація та злиття з ритмом музики; музично-рухові ігри та вправи, танцювально-рухові прийоми: передача почуттів через рухи, ритмічно-руховий супровід до пісні, вірші з музичним супроводом тощо); казкова арт-технологія (створення казки, створення вистав за допомогою ляльок, пригоди до прослуханого музичного твору, театралізація, ігри тощо).

Отримані знання і вміння допоможуть майбутнім учителям початкової школи забезпечувати моніторинг психофізичного і соціального розвитку дітей, враховувати індивідуальні особливості кожного учня під час складання індивідуальної програми розвитку, навчання і виховання з метою корекції процесів розвитку і соціалізації дитини; ефективно організовувати взаємодію з сім'ями, які виховують дітей з особливими освітніми потребами.

Загалом, варто зазначити, що діяльність проблемно-пошукової наукової студентської групи «Технології організації інклюзивного супроводу в середовищі початкової школи» допомагає майбутньому вчителю початкової школи в опануванні та реалізації актуальних завдань інклюзивної освіти, активізує його особистісний потенціал з метою становлення і вдосконалення професійної компетентності та готовності до організації інклюзивного супроводу в середовищі Нової української школи; спонукає до моделювання, апробації, впровадження інноваційних технологій організації інклюзивного супроводу учнів, котрі потребують додаткової освітньої підтримки в середовищі початкової школи; розвиває вміння планувати, організовувати, координувати, контролювати та оцінювати власну майбутню професійну

діяльність у сфері інклюзивної освіти, розвиває професійні знання та уміння щодо роботи з молодшими школярами з особливими освітніми потребами.

Підсумовуючи зазначимо, що базовими для майбутнього вчителя початкової школи повинні залишатися: любов до дітей, професійна цілеспрямованість і працездатність, відданість професії і готовність слугувати інтересам дітей з порушеннями розвитку; впевненість в оптимістичній перспективності корекційно-виховного впливу; готовність до постійного удосконалення професійного рівня.

Детально розглянувши усі аспекти досліджуваної проблеми, можемо зробити висновок, що система інклюзивної освіти – складний процес, який вимагає від суспільства терпіння, усвідомлення важливості та спільного інтересу. Результатом впровадження цієї системи є реалізація прав дітей на освіту, підвищення соціального рівня країни в цілому.

Процес навчання молодших школярів з ООП в інклюзивному середовищі закладу загальної середньої освіти буде успішним за умов упровадження організаційних і педагогічних технологій інклюзивної освіти: технологій індивідуалізації освітнього процесу, спільного викладання в інклюзивному класі, подолання навчальних і поведінкових труднощів та технологій адаптації освітнього середовища.

Учителі, котрі прагнуть створити ефективну систему навчання молодших школярів з ООП, повинні володіти не лише фаховими методиками, а й інноваційним досвідом, організувати освітній процес, керуючись принципами індивідуалізації навчальної діяльності та активізації пізнавальної діяльності учнів, враховувати їх індивідуальні особливості розвитку, здійснювати моніторинг освітніх проблем та своєчасно вносити необхідні корективи, прагнути до самоосвіти, саморозвитку, усвідомлювати власні професійні можливості та професійну цінність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойчук Ю. Д. Інклюзивна компетентність майбутнього вчителя основ здоров'я : монографія / Ю. Д. Бойчук, О. С. Бородіна, О. М. Микитюк. Харків. 2015. 117 с.
2. Веремчук А., Хом'як О. Інноваційні технології навчання дітей з особливими освітніми потребами. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи*, 2021, (1(5)), с. 71–78. URL: [https://doi.org/10.31499/2706-6258.1\(5\).2021.235185](https://doi.org/10.31499/2706-6258.1(5).2021.235185) (дата звернення: 06.03.2023).
3. Гоцко Г.І. Особливості організації освітнього процесу в умовах реалізації основних засад інклюзивного навчання. Інклюзивне навчання в Новій українській школі: *Матер. міжн. науково-практ. конф. «Інклюзивне навчання в Новій українській школі» / Інститут спеціальної педагогіки НАПН України*; упорядн.: Лапін А.В., Сурмай Л.О., Щуцька О.І. Київ : Інтерсервіс, 2018.
4. Концепція розвитку освіти в Україні на 2015-2025 роки. URL: https://tpru.edu.ua/EKTS/proekt_konserc.pdf (дата звернення: 06.03.2023).
5. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: монографія. Київ : Самміт-Книга, 2009. 272 с.
6. Колупаєва А. А., Таранченко О.М. Навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі: навчально-методичний посібник. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 304 с.
7. Мартинчук О. В. Підготовка майбутніх педагогів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти. *Вісник психології і педагогіки: збірник наук. праць*. Київ, 2012. Вип. 8. 248 с.
8. Мельник У. Р. Використання комунікативної системи PECS у роботі з дітьми з аутизмом. *Зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Соціально-педагогічна*. 2013. Вип. 23(3). С. 175-183.

9. Миронова С. П. Нова українська школа: особливості організації освітнього процесу учнів початкової школи в інклюзивних класах : навчально-методичний посібник. Тернопіль: Астон, 2020. 176 с.
10. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja / Під заг. ред. Бібік Н.М. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
11. Освіта аутистів : від міфу до реальності : навчально-наочний посіб. / Укладач: Тетяна Скрипник. Київ : «Гнозіс», 2014. 24с.
12. Освіта дітей з особливими потребами: від інституалізації до інклюзії: зб. тез доповідей: ред. колегія В. В. Засенко, А. А. Колупасва, Н. І. Лазаренко, З. П. Ленів. Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2016. 416 с.
13. Пилипенко Я. Р. Формування інклюзивної компетентності в контексті підготовки майбутніх педагогів. *Підготовка педагогічних кадрів до роботи з різними категоріями дітей: виклики та можливості: матеріали міжвузівської науково-практичної конференції*. Хмельницький : ПП «А.В. Царук», 2018. С. 135-138.
14. Порошенко М.А. Інклюзивна освіта: навчальний посібник. Київ: ТОВ «Агенство «Україна», 2019. 300 с.
15. Почкун Ю. Вивчення досвіду застосування новітніх корекційних технологій у роботі з аутичними дітьми. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова : зб. наук. пр. : Серія 19, Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. Київ, 2016. Вип. 32(2). С. 78-83.
16. Поясик О.І. Особистісно орієнтоване навчання як запорука розвитку особистості школяра. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, 111 (19), Issue: 38, 2015. URL: <https://www.seanewdim.com> (дата звернення: 06.03.2023).
17. Соціальна інклюзія в Новій українській школі. Інклюзивна освіта: від рівних прав до рівних можливостей (інтеграція дітей із особливими освітніми потребами у звичайну школу). Освітній портал. Класна оцінка.

URL: <http://klasnaocinka.com.ua/ru/article/inkliuzivna-osvita-vid-rivnikh-pravdo-rivnikh-moz.html>. (дата звернення: 06.03.2023).

18. Створення індивідуальної програми розвитку для дітей з особливими освітніми потребами: методичний посібник під заг. ред. Софій Н. З., Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2015. 66 с.
19. Сутність та особливості особистісно-орієнтованого навчання. URL: https://studopedia.com.ua/1_278000_sut-i-osoblivosti-osobistisno-oriiientovanogo-navchannya-i-vihovannya.html (дата звернення: 06.03.2023).
20. Таранченко О.М., Найда Ю.М. Диференційоване викладання в інклюзивному навчальному закладі»: навчальний курс та методичний посібник / за загальною редакцією Колупасової А.А. Київ : Видавнича група «А.С.К.», 2012. 124 с.
21. Татаринцев О.В. Методичні рекомендації щодо організації та змісту діяльності асистента вчителя в класах з інклюзивним навчанням. URL: <https://repository.kristti.com.ua/wp-content/uploads/2016/08/Method-rekomendatsyy-asystent-vchytelya.pdf> (дата звернення: 06.03.2023).
22. Черниченко Л. А. Вивчення проблеми готовності педагогічних працівників до інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами. Умань. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/jspui/bitstream/6789/10149/1/тези%20Черніченко%20конференція%20інкл.pdf>. (дата звернення: 06.03.2023).
23. Шевців З. М. Основи інклюзивної педагогіки: підручник. Київ: «Центр учбової літератури», 2016. 248 с.